

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

на правах рукопису

ГОНЧАР Аркадій Денисович

**СТРАТЕГІЯ СОЦІАЛЬНО - ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
УКРАЇНИ**

(Методологія концепції)

Спеціальність 08.00.05 - економіка, планування і організація управління
народним господарством і його галузями (сільське господарство)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**ДИСЕРТАЦІЇ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ
ДОКТОРА ЕКОНОМІЧНИХ НАУК**

Київ - 1994.

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українському державному аграрному університеті.

Науковий консультант - доктор економічних наук, професор, академік
АНВШ, Заслужений діяч науки і техніки України
ЗАВАДСЬКИЙ Йосип Станіславович

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
Заслужений діяч
науки і техніки України
БУГУЦЬКИЙ Олексій Андрійович
доктор економічних наук, професор
МАЛИШ Михайло Нечипорович
доктор економічних наук, професор
ТЕРЕЩЕНКО Віктор Кирилович

Провідна установа - науково-дослідний інститут економіки
Міністерства економіки України

Захист відбудеться "22" квітня 1994р.

о 15 годині на засіданні спеціалізованої ради Д 120.70.06

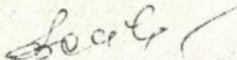
в Українському державному аграрному університеті за адресою:

252041, м.Київ, вул. Героїв Оборони 15, сектор захисту дисертацій.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського
державного аграрного університету.

Автореферат розісланий 22 березня 1994р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук,
доцент

 САВЧУК В.К.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00801568 (S)

АВ - 29.788

1. Загальна характеристика дослідження.

Актуальність дисертації. Успішний розвиток сільського господарства України обумовлює необхідність пошуків раціональних концепцій соціально-економічного прогресу і відповідної методології для створення науково-обґрунтованих передумов, що сприяють розв'язанню проблем.

Концепція і Програма переходу України до ринкових відносин прийняті парламентом, визначили стратегію подолання економічної кризи в АПК, напрями політичних, економічних, юридичних та інших реформ. Докорінна відмінність ринкової доктрини соціально-економічного розвитку від попередньої, яка панувала в нашій країні, вимагає наукового, методологічного забезпечення, відповідних досліджень з цих питань.

Історично склалися декілька теорій соціально-економічного руху вперед. Проте жодна з пануючих доктрин не створила науково обґрунтованої методології соціально-економічного розвитку сільського господарства, адекватної об'єктивним законам побудови, функціонування, розвитку та відтворення природних і штучних систем, які інтегруються у цій сфері.

Особливість цього дослідження полягає в тому, що воно, орієнтуючись на ринкові пріоритети, базується на методології об'єктивних законів соціально-економічного розвитку, теорії систем, історичних узагальненнях вітчизняних і зарубіжних наук.

Конструктивна спрямованість і теоретично-прикладний зміст дисертації забезпечувались шляхом координації дослідження з програмними завданнями науково-дослідних робіт вузу /1981-1990 рр./ : "Розробити заходи по удосконаленню сільськогосподарського виробництва для підвищення його економічної ефективності за умов поглиблення спеціалізації, міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції" / номер державної реєстрації : 81081582 ; 1981-1985 рр. / ; " Розробити заходи по удосконаленню організації, економічних відносин і підвищенню ефективності інтенсифікації сільського господарства в системі агропромислового комплексу УРСР " / номер державної реєстрації : 01860139501; 1986-1990 рр./ ; " Дослідження шляхів підвищення рівня підготовки та ідейно-політичного виховання спеціалістів

сільськогосподарського виробництва в вузах" / номер державної реєстрації : 81019576; 1981-1990 рр./.

Необхідність дослідження проблем і методології успішного розвитку сільського господарства України, динамізм економічних відносин та матеріальних і духовних інтересів людей зумовили вибір теми, предмет, мету, об'єкт, теоретичний і конструктивний зміст пошуку.

Мета і завдання досліджень. Наукова система ведення сільського господарства України неможлива без прогресивної методології соціально - економічного розвитку, узагальнення передової теорії та практики апробованих вітчизняним і зарубіжним досвідом. Вибір системної методології дослідження проблем соціально - економічного розвитку сільського господарства визначив мету, характер, завдання фундаментальних і прикладних пошуків.

Зміст, завдання і мета комплексно окреслених питань у наукових пошуках зводиться до наступного:

- теоретичне і методологічне обґрунтування системи об'єктивних законів соціально - економічного розвитку сільського господарства, як суспільно - історичного явища;

- дослідження економічних відносин, їх адекватності об'єктивним законам побудови, функціонування, розвитку, відтворення природних та штучних систем, що інтегрують сільське господарство в АПК;

- виявлення взаємовпливу системи внутрішніх і зовнішніх факторів на функціонування і розвиток сільського господарства в АПК України;

- підвищення якості підготовки спеціалістів аграрного профілю та соціально - економічний розвиток сільського господарства в умовах переходу до багатоукладної економіки, пріоритетності ринкових відносин;

- систематизація соціально - економічних відносин і методологічних механізмів функціонування і розвитку сільського господарства в АПК.

Предмет і об'єкт дослідження. Система відносин, об'єктивних законів та передумов соціально - економічного розвитку сільського господарства України. Об'єкт - сільськогосподарські підприємства всіх типів та агропромислові формування.

Методологія і методика дослідження. Теоретичну і методологічну основу досліджень визначили загальнофілософські принципи і методи; теоретичні та прикладні дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері соціально - економічних систем.

До процесу досліджень залучено архівні звіти, статистичні, планові, інформаційні матеріали спеціальних обстежень, довідкову, нормативну, службову інформацію, а також з місцевих, центральних і зарубіжних видань (журнали, інформаційно - аналітичні бюлетні тощо), використано дані, одержані особисто дисертантом внаслідок дослідження конкретних об'єктів, окремих факторів, явищ, процесів.

Оскільки наука починається з реальності, що піддається систематичним вимірам, а методологія являє синтез принципів, критеріїв, методів дослідження та спрямування поведінки факторів у певному середовищі, то дисертант багато уваги надавав систематизації об'єктивних законів соціально - економічного розвитку, адекватності їм відносин та передумов.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- систематизовано об'єктивні закони соціально - економічного розвитку і тотожні їм відносини;
- вперше обгрунтовано методологічні передумови, як провідний фактор мотивації соціально - економічного розвитку сільського господарства в АПК України;
- у процесі досліджень і систематизації соціально економічних відносин в АПК, автором доводиться наукове і функціонально - конструктивне значення об'єктивних законів;
- обгрунтовано пропозиції для створення механізмів врахування дії об'єктивних законів соціально - економічного розвитку;
- сформульовано соціально - економічні та методологічні положення стратегії розвитку сільського господарства в АПК України;
- подано тлумачення дефініцій, пов'язаних з досліджуваною проблемою (методологічні передумови; інтелектуально - трудовий потенціал; методологічний алгоритм системи ведення господарства і соціально - економічного розвитку, соціально - економічні норми та інтереси тощо.);

- опрацьовано методичні положення по класифікації та обчисленню показників в системі індикативного планування і пріоритетності ринкових відносин;

- внесено окремі уточнення до понятійного апарату з досліджуваних питань;

- сформульовано теоритичні, методологічні, прикладні висновки та пропозиції, що впливають з проведених досліджень.

Практичне значення результатів дослідження. У дисертаційній роботі розв'язується великомасштабна народногосподарська проблема, яка полягає в науковій розробці методологічних аспектів стратегії розвитку сільського господарства України. Це дає можливість в умовах переходу до багатуукладної економіки та пріоритетності ринкових відносин забезпечити обґрунтовані програми подолання кризи і підвищити ефективність ресурсів АПК.

Дслідження сільського господарства України, специфічного природно - історичного утворення, дало можливість довести, що це особлива соціально - економіко - екологічна система, яка має свої об'єктивні закони побудови, функціонування, розвитку і відтворення.

Структурно - функціональні дослідження і систематизація соціально - економічних відносин, критеріїв, принципів, методів та передумов, як факторів прогресу дали можливість опрацювати і сформулювати: соціально - економічні положення стратегії розвитку сільського господарства в умовах переходу до багатуукладної економіки, організаційні засади постачальницько - збутових і сервісних зв'язків сільськогосподарських підприємств; запропонувати: методологічний алгоритм системи вчення і соціально - економічного розвитку сільського господарства, методичні положення для визначення потреб та забезпечення необхідної якості підготовки спеціалістів аграрного профілю в АПК України.

Апробація результатів дослідження. Багатоаспектність досліджуваної проблеми обумовила напрямки апробації, освоєння результатів розроблених автором методологічних, теоритичних і практичних положень. Найважливіші висновки доповідалися на конференціях, семінарах та публікувалися у вітчизняних і зарубіжних виданнях. Освоєння відбувалося у

науково дослідній, виробничій, навчально - виховній, організаційно - управлінській діяльності.

Ряд ідей та положень з проведених досліджень висвітлювалися на конференціях, семінарах і в публікаціях: Київ (1980, 1981, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992 рр.); Москва (1977, 1988, 1990 рр.); Харків (1987 р); Нітра (1974, 1991 рр.). Результати широко використано в навчальному процесі з студентами і слухачами ВШУ АПК України, викладачами вузів, слухачами товариства "Знання", спеціалістами та керівниками підприємств і об'єднань АПК України.

Методологічні, теоритичні положення досліджень увійшли до навчальних програм, методичних вказівок, рекомендацій, розробок для студентів і аспірантів, слухачів ФПК УСГА, Українського державного університету та викладачів сільськогосподарських вузів і спеціалістів АПК України. Методичні положення передано для сільськогосподарських органів, Міністерства сільського господарства і продовольства України.

Дисертантом опубліковані конструктивні положення з результатів досліджень у монографіях, навчальних посібниках, брошурах, численних статтях збірників, журналів, різних виданнях України, зарубіжних країн. Чимало положень використано в підготовці 12 рекомендацій, виданих для виробничих, навчально - методичних, науково - дослідних цілей і потреб. Із 73 наукових праць загальним обсягом 81,5 друкованих аркушів, безпосередньо відбивають зміст і результати наукових досліджень 45 публікацій з обсягом 67,2 друкованих аркуші.

Структура і обсяг дисертації. Результати досліджень подаються на 270 сторінках машинопису, що містить 40 таблиць та 7 рисунків.

Зміст дисертації складається з вступу, трьох розділів, висновків, та пропозицій, списку літератури, додатків. Список літератури містить 320 вітчизняних та зарубіжних джерел, що відповідають змісту досліджень.

II. Основні наукові ідеї, положення та висновки дисертації

Вступ дисертації містить обґрунтування актуальності проблеми та завдання, мету, предмет, об'єкт, методику, наукову новизну, практичне значення досліджень.

Теорія систем та методологія досліджень соціально - економічного розвитку

Проблеми функціонування, розвитку, інтеграції та відтворення природних і штучних систем являють сферу підвищених інтересів фундаментальних і прикладних досліджень. Теорія соціально - економічного розвитку і методологія прогресу, що ґрунтується на рушійній силі матеріальних і духовних інтересів людей вимагають науково обґрунтованої системи мотивацій. В даній дисертації досліджується зміст і системність економічних, методологічних, соціальних, політичних і юридичних передумов, необхідних для ефективного функціонування відповідних структур та сукупність мотивів поєднання зовнішніх і внутрішніх факторів середовища, координації ієрархічних рівнів системи. Гармонійність, динамічна рівновага і соціально - економічний розвиток та конфлікти, зіткнення і деградація - невід'ємні альтернативи природних і штучних систем.

Об'єктивні закони, притаманні відповідним системам, досліджуються як методологічна база прогресу. Вони пов'язуються з суттю відносин, закономірностями, передумовами, механізмами проектування, організації, контролю, управління (менеджменту), чинниками формування мотивацій поведінки.

Соціально - економічний розвиток сільського господарства в процесі еволюції ініціював культуру землеробства, прогрес ґрунтознавства, відкриття законів землеробства, внаслідок цього земля визначилася головним засобом виробництва в аграрній сфері економіки. Феномен ґрунтів з особливостями, які мають екологічну, соціальну, економічну природу в дисертаційній роботі структурується з об'єктом і предметом досліджень.

Дисертант, спираючись на теорію організованих систем та структурно - функціональні дослідження інтеграції природних і штучних систем у АПК, розглядає методологію соціально - економічного розвитку як науковий синтез принципів, критеріїв і методів досліджень і спрямування поведінки факторів у певному середовищі. В основі таких поглядів знаходяться об'єктивні закони побудови, функціонування розвитку і відтворення природних і штучних систем, що інтегруються. Науковий підхід до проблем прогресу надає методології соціально - економічного розвитку мікро- і макросистем конструктивного характеру.

Однак механізми розв'язання проблем притаманних для такої надзвичайно складної системи, якою є АПК, не можна досліджувати без врахування ефекту взаємодії факторів, постійного руху соціальних інтересів, балансу і динамічної рівноваги ресурсів та інтересів. Ці завдання враховують різні механізми і, перш за все, систему мотивації та суспільних відносин, суть передумов і принципи, методи та критерії діяльності людей, різних факторів. Системний характер зазначених проблем спонукає до пошуків конструктивних можливостей методології соціально - економічного розвитку як закономірного явища - руху вперед.

Завдяки поєднанню теорії формалізації головних факторів прогресу та принципів формування дерева цілей, ефекту взаємодії факторів, ієрархії, холізму і методів дедуції та індукції дисертант розробив методологічний алгоритм соціально - економічного розвитку і системи ведення господарства. Основними елементами такої компонентно - комунікаційної моделі виступають об'єктивні закони побудови, функціонування розвитку та відтворення структур, що інтегруються, матеріальні та духовні інтереси людей і економічні, методологічні, соціальні, політичні, юридичні передумови. Рациональна взаємодія цих елементів з методологічно досконалим середовищем розглядається у дисертації, як пріоритетний напрям розвитку теорії на перехідному етапі до ринкової економіки, утвердження її багатокладності.

Концепція переходу України до ринкової економіки поряд з переорієнтацією на докорінно відмінну систему (доктрину) соціально - економічного розвитку обумовила необхідність пошуків наукової парадигми (системи наукових доказів), що доводять доцільність вибору, засвідчують його прогресивну суть. Логіка і методологія такої парадигми за нашими

багаторічними дослідженнями ґрунтується на системі об'єктивних законів соціально - економічного розвитку, адекватності їм суспільних відносин і передумов, а також відповідності соціально - економічних відносин характерові та рівню розвитку продуктивних сил.

Узагальнення стратегій соціально - економічного розвитку свідчать про логічні та формальні підходи до проблем екологічного, економічного, технічного, організаційного характеру. Коли технократично - формальні підходи переважали, то проявлялися кризові процеси, деградація природних та відповідно штучних систем і навпаки.

Відсутність наукової парадигми щодо концепції переходу до ринкової економіки та стратегії соціально - економічного розвитку сільського господарства, як особливої сфери АПК, спричинила поглиблення кризового становища в народному господарстві України.

Методологія системності покликана дати відповідь на одне з найскладніших питань науки в сфері соціально - економічного розвитку, яким чином можна забезпечити адекватність певних механізмів об'єктивним законам побудови, функціонування, розвитку і відтворення природних і штучних систем, які взаємообумовлюють своє існування. Структурна складність системи визначається багаточисленними ресурсними зв'язками, сукупністю економічних та інших відносин. Обмеженість ресурсів і необмеженість інтересів, потреб людей спонукають у соціально - економічних системах антагоністичні ситуації, збурення мікро- і макросистем.

Наукознавство і методологія соціально - економічного прогресу в АПК набуває значення для протидії наростаючим екологічним, економічним кризам, які призвели до важких наслідків життя людей України за останнє десятиріччя.

Множинність ресурсів і багатовалентність соціально - економічних відносин обумовили необхідність врахування конструктивних положень відповідних теорій: алгоритмів (логічних, аналітичних); вартості (мінимої, споживчої, трудової); відтворення (розширеного, простого, ліквідного), а також - загальної рівноваги і відносності; систем і факторів; особистості та мотивацій; пізнання і потреб.

Раціональна політика соціально - економічного розвитку - це створення економічних, методологічних, політичних, соціальних і юридичних передумов на засадах прогресу науки, культури, освіти, моралі, права.

Оскільки пріоритети наукової парадигми концентруються на соціально - економічному розвитку сільського господарства, що є результатом прогресу цивілізації, то це обумовлює необхідність залучення в дослідженнях багатьох нерозривних категорій соціальних і економічних наук.

В процесі дослідження враховувалися погляди на соціально - економічні відносини і соціонормативну культуру в різних системах (доктринах). Необхідно зауважити, що категорія "соціальний" у вітчизняному суспільствознавстві подається в декількох інтерпретаціях. Серед них у широкому розумінні соціальними називаються всі без винятку суспільні явища: економічні, політичні, етнічні, міжнародні, моральні, юридичні тощо. У більш вузькому - відносини між основними елементами структури суспільства: класами, певними групами людей, внутрішньокласовими прошарками. Є також інші трактування. Зустрічаються заперечення в поглядах на проблеми соціальних відносин та їх структурування.

В межах даного дослідження нами використовуються ці складні поняття з точки зору еволюції економічних явищ і процесів, законів і закономірностей властивих для систем такого типу.

Макроекономічні явища і процеси досліджуються як синтезуючі (узагальнюючі) тенденції, показники, структурні зрушення великомасштабних систем. Мікроекономічні дослідження ґрунтуються на обособлених первинних галузевих і територіальних утвореннях, конкретних структурах АПК, підприємствах, об'єднаннях, асоціаціях, фірмах тощо.

2. Методологічні передумови як фактор прогресу і соціально - економічного розвитку сільського господарства України

Дослідження стану і тенденцій розвитку сільського господарства України свідчать, що проблеми, які виникають, здебільшого є наслідком деформацій у пануючих передумовах і тотожних їм культурно - освітніх, морально- етичних, економічних відносинах. Позитивні зрушення можливі лише на основі радикальних і науково обґрунтованих реформ.

Аграрна сфера економіки, перебуваючи довготривалий період під авторитарно - директивним управлінням і плануванням, стала провідним джерелом фінансування промисловості, розвитку міст і промислових центрів, військово - промислового комплексу. Такі тенденції негативно відбивалися на відтворюваних процесах у колгоспах і радгоспах, призводили до нестабільного функціонування галузі, можливості самофінансування і відтворення істотно обмежилися низькою рентабельністю виробництва в більшості сільськогосподарських підприємств.

Незбалансованість між затратами ресурсів на виробництво продукції та цінами здачі її державі хронічно знижували ефективність колгоспно - радгоспного виробництва. Централізоване встановлення завдань і доведення їх до колгоспів і радгоспів по обсягу закупок продукції та цін на неї впродовж багатьох п'ятирічок не сприяли зміцненню економіки цих підприємств та соціальному розвитку села.

Долідження тенденцій виробництва і закупок (заготівель) продукції свідчать про поглиблення диспропорції (табл.1). На мікрорівні, у підприємствах більшість видів продукції тваринницьких галузей, зданих державі за 1970 - 1990 рр. були збитковими. У багатьох колгоспах і радгоспах низькорентабельними або збитковими були овочі, картопля, цукрові буряки тощо.

Пошуки наукової парадигми соціально - економічного розвитку сільського господарства показали велику залежність суспільних, економічних відносин від характеру пануючих передумов.

Монополізм державної власності в системі АПК, довготривала політика обов'язкового злиття колгоспно - кооперативної власності з державною, неухильне твердження класовості аграрних відносин та наступне зникнення їх з переходом до соціально однорідної структури суспільства, обумовили негативні наслідки у сільському господарстві. Склалися певні спотворення в самій ідеології, культурно - освітніх та морально - етичних аспектах суспільних відносин, особливо відчутних в соціально - економічному житті.

Концепція переходу України до ринкової економіки і відповідні правові акти передбачають багатокладність господарювання. Поряд з традиційними формами організації сільськогосподарського виробництва набули поширення нові селянські (фермерські) господарства (табл.2).

І. Динаміка індексів виробництва і закупок (заготівель) основних видів сільськогосподарської продукції у всіх категоріях господарств України 1940 = 1.00

Галузі види продукції, поголів'я	Роки	1950	1960	1970	1980	1990
Рослинництво						
Зерно:						
виробництво		0,78	0,82	1,38	1,44	1,93
закупки		0,93	0,63	1,24	1,43	1,64
цукрові буряки:						
виробництво		1,10	2,29	3,30	2,96	3,41
закупки		1,12	2,43	3,54	3,74	3,39
насіння соняшника:						
виробництво		0,77	1,76	2,80	2,39	2,88
закупки		0,94	1,77	4,08	3,42	4,20
Тваринництво						
поголів'я великої рогатої худоби		1,02	1,60	1,96	2,30	2,24
корів		0,81	1,33	1,44	1,55	1,44
свиней		0,84	1,93	2,26	2,15	2,10
овець і кіз		0,92	1,45	1,22	1,24	1,27
виробництво м'яса всіх видів		1,06	1,83	2,73	3,11	3,82
закупки худоби і птиці:						
жива маса		0,90	2,99	5,10	6,74	8,93
забійна маса		0,66	3,11	5,68	7,26	10,40
молоко:						
виробництво		0,96	1,97	2,63	2,97	3,44
закупки		1,53	5,96	10,48	13,04	17,85
яйця:						
виробництво		1,07	2,20	2,84	4,46	5,32
закупки		0,61	1,52	3,64	8,20	8,42

Дослідження процесу реформування діючих сільськогосподарських підприємств, становлення нових типів селянських (фермерських) господарств дають підстави для теоретичних висновків у найскладнішій сфері економічних відносин між людьми - відносинами власності. Із 11636 обстежених селянських (фермерських) господарств України, за якими закріплено 232,2 тис.га сільськогосподарських угідь, з них 209,1 тис.га ріллі: структурно - 85,7% від загальної площі надано у довічне успадковане володіння; 8,4% - у приватну власність; 5,9% - у оренду.

Законами про реформи на селі передбачає вилучення із земель колгоспів, радгоспів, та інших сільськогосподарських підприємств і організацій для створення селянських (фермерських) господарств не менше 7-10% сільськогосподарських угідь і передачу їх до складу земель запасу. Ефективне конкурентноспроможне господарювання з переходом до багатоукладної економіки вимагає, поряд з іншими, особливих ресурсів, які з майном не приватизуються, це: наукові знання, компетентність у сфері агробізнесу, належний культурно - освітній рівень підприємництва, виробничого, маркетингового, фінансового менеджменту.

Теорія соціально - економічного розвитку сільського господарства в системі АПК України на сучасному етапі, в дисертації, зводиться до парадигмальних досліджень методології прогресу. Соціальна природа економічних проблем, конфліктів прихована в глибинах людських відносин, середовища, де вони складаються.

Нові умови господарювання потребують наукової, інформаційної, культурно - освітньої, методологічної і кадрової підтримки. Законодавчі акти України, серед яких: "Про основи державної політики в сфері науки і науково - технічної діяльності"; "Про освіту"; Національна державна програма "Освіта. Україна XXI століття", спрямовані багато в чому на створення адекватних ринковій економіці юридичних, методологічних, соціальних передумов. Разом з тим слід врахувати, що ці кроки не достатньо враховують реальності, глибину кризового становища, які склалися та перспективами.

Створення науково обґрунтованих економічних, політичних, юридичних і, насамперед, методологічних передумов адекватних прогресові, тісно зв'язано з підготовкою кадрів, їх професіоналізмом. Потенціал

2. Показники становлення селянських(фермерських) господарств України

Показники	Зони, підзони Україна всього	в тому числі		
		Степ і Крим	Лісостеп	Полісся і Карпати
Зареєстровано господарств (на 01.01)				
1992 р.	2098	932	410	756
1993 р.	14388	9012	2649	2727
1994 р.	27739	17854	5461	4423
Питома вага в сільському господарському земле- користуванні,%	1,3	1,9	0,7	0,6
Кількість обстежених господарств	11 36	6801	2382	2453
Закріплено заміл в середньому на господарство, га	20,6	23,8	22,7	11,5
в т.ч. ріллі	18,1	20,6	20,1	9,8
Із загальної площі надано,%				
у приватне успадковане володіння	85,7	88,1	78,9	90,2
у приватну власність	8,4	9,5	7,6	5,1
в оренду	5,9	2,4	12,5	4,7

сільськогосподарських навчальних закладів України щорічно забезпечує випуск до 49 тисяч спеціалістів, з яких 32 тис. випускників з ценною формою навчання. В системі сільськогосподарського виробництва на 1 тис. працюючих - 110 дипломованих фахівців, з яких - 33 мають вищу освіту. Із загальної кількості спеціалістів: агрономічні спеціальності складають - 24,0%; економічні - 25,2%; зооветеринарні - 30,1%, інженерні - 20,75. Майже 90% спеціалістів працювали безпосередньо в аграрно-промисловому виробництві. Обстеження 11636 селянських (фермерських) господарств показали, що лише 40,0% голів цих підприємств мали спеціальну сільськогосподарську освіту, а таких, що працювали в колгоспах і

радгоспах - 61,4%. Цей показник між окремими районами і областями коливається від 50 до 80 відсотків.

З переходом до багатоукладної економіки, підприємництва, ринкових відносин роль компетентності професіоналізму і, насамперед, культурно - освітніх відносин значно зростає. Останні формуються на основі прогресивної методології соціально - економічного розвитку. Стратегія соціального і економічного аспектів цього явища зумовлена інтелектуальними, психологічними, фізіологічними процесами, які обумовлюють систему мотивації духовних і матеріальних інтересів людей та відносин між ними. Психологічні основи соціальних відносин обумовлюють динамічну систему вибірково - свідомих зв'язків особистості з факторами оточуючого середовища, об'єктивною реальністю матеріального і духовного світу. Пошуки наукової парадигми соціально - економічних відносин ґрунтуються на багаторічних узагальненнях і дослідженнях суті явищ. Вони свідчать про первинність відносин власності, які обумовлюються рухом інтересів особистості у соціальному середовищі. Багатовалентна складність цього явища, дефіцит досліджень неодноразово спричиняли політичні, виробничо - господарські, фінансові та інші зловживання, аморальні дії, конфлікти.

Соціометричні дослідження мотивації інтересів студентами проведені в УСГА (УДАУ) на основі принципів тестування (1987 - 1991 рр.), показали структурні зрушення у пріоритетах, взаємодію внутрішніх і зовнішніх факторів (табл.3).

Соціальна природа конфліктів, у тому числі агропродовольчих, зароджується у глибинах людських відносин, середовища, де вони складаються. Найбільш істотні джерела систематично виникаючих проблем, економічних, політичних, етнічних, військових конфліктів - рух матеріальних і духовних інтересів, пов'язаних з певними ресурсами, різноманітними благами: виробництвом, розподілом, обміном і споживанням.

3. Соціометрична мотивація інтересів студентів економічного профілю
(1987 - 1991 рр.)
(N = 996)

Мотиваційні тести інтересів	Визнали пріоритетними, %	
	1 курс	5 курс
<u>Професійні якості спеціалістів:</u>		
1. Компетентність і професіоналізм	64,1	95,8
2. Організованість і організаторські здібності	75,5	82,7
3. Підприємливість та ініціатива	37,3	68,9
4. Діловитість та професійна конструктивність	24,1	33,8
5. Господарсько - екологічна дбайливість, ретельність	21,3	19,5
<u>Соціальні цінності:</u>		
1. Здоров'я	78,4	99,1
2. Захоплююча творча робота	75,3	91,5
3. Порядність	73,7	81,9
4. Сім'я і діти	67,2	89,7
5. Дружба	46,7	75,6
6. Матеріальне благополуччя	31,5	37,3
7. Вірність принципам, ідеалам	30,8	22,1
8. Повага оточуючих	28,4	29,6
9. Незалежність від інших	18,5	26,2
10. Веселе, повне розваг життя	9,3	3,1
11. Спокійне, помірковане життя	7,1	7,7

Оскільки інтереси мають психологічну природу і зв'язані з культурою, освітою, морально - етичними чинниками, вони потребують методологічних, економічних, політичних, юридичних передумов для створення найбільш сприятливого середовища. Матеріально - духовний характер соціальних відносин піддається формуванню, збагаченню, змінам. Дослідження свідчать, що історично найбільше проблем виникало у сфері інтересів пов'язаних з власністю, матеріальними і духовними ресурсами. Це

найчастіше ставало предметом великої і малої політики у відносинах між людьми.

Серед вітчизняної і зарубіжної наукової літератури відсутні дослідження з проблем системної методології та передумов соціально - економічного розвитку сільського господарства. Проте загальні аспекти проблем системної методології, пізнання складних соціально - економічних систем у останні десятиріччя привернули увагу ряду вчених і були предметом їх наукових досліджень: Р.Акоффа, С.Л.Брю, К.А.Кернса, В.Р.Кінга, Д.І.Кліланда, В.С.Королюка, Ф.Котлера, Є.Ласло, К.Р.Макконелла, Т.Л.Сааті, В.С.Тюхтіна, С.Янга тощо.

Наші пошуки наукової парадигми соціально-економічного розвитку сільського господарства на сучасному етапі показують, що методологія системності - це, перш за все, синтез принципів, критеріїв (системи показників), методів дослідження і спрямування поведінки факторів у певному середовищі. Ринкова економіка посилює інтегративність цих компонентів у структурі механізмів управління. Конструктивна роль системи показників зростає, тому їх необхідно раціонально поєднувати не лише з принципами і методами, а і між собою, залежно від ситуації.

Окремий аспект дослідження проблеми складає диференційований характер системи показників. Їх необхідно розглядати: за економічною природою - натуральні (умовно - натуральні) та вартісні; за характером зв'язків з явищами і процесами - прямі і обернені (зворотні); за стабільністю функціонування - постійні (статичні) і змінні (динамічні); за мірою охоплення явищ і процесів - синтетичні (узагальнюючі) і часткові (індивідуальні); за економічним призначенням - кількісні та якісні; за характером виразу величин - абсолютні і відносні; за функціональним призначенням в управлінні, плануванні і організації систем - індикативні та директивні.

Концепція переходу України до ринкової економіки вимагає пошуків і обґрунтування теорії соціально - економічного розвитку як наукової стратегії прогресу. Спираючись на розроблений у процесі дослідження алгоритм системи ведення господарства і соціально - економічного

розвитку, автор подає конструктивні підходи до формування методологічних передумов в системі АПК, де серцевиною виступає наука та освіта - головні компоненти культурно - освітніх відносин як фактори прогресу (рис.1).

Складна еволюція ринкових відносин призвела до утворення сучасного маркетинга, оптимального вибору пріоритетів, гнучкості та здатності виробництва до дивесифікації, раціональної, науково обгрунтованої стратегії у сфері попиту і пропозиції. Організація соціально - етичного маркетинга - це методологічна проблема структурно - функціональної побудови мікро- і макросистем за законами об'єктивного розвитку економіки: руху соціальних інтересів, попиту і пропозиції, вартості, балансу і динамічної рівноваги, ефекту взаємодії факторів тощо.

Пошуки шляхів до стабільного і високоефективного розв'язання проблем продовольчо - сировинного забезпечення за кращими стандартами світового ринку, це - насамперед, створення середовища де пріоритетними є методологічні передумови, що інтегрують вітчизняні та зарубіжні досягнення у сфері методології, маркетинга, менеджменту в стратегію прогресу.

3. Наукові основи прогресу та соціально - економічний розвиток сільського - господарства в АПК України

Дослідження тенденцій виробництва сільськогосподарської продукції, динаміки використання ресурсів, затрат і рентабельності аграрної економіки України (1940 - 1990 рр.), свідчать про наявність стохастичного розвитку галузі. З роками в колгоспах і радгоспах нарощувались потоки капітальних вкладень, техніки, обладнання, будівництва, добрив, засобів захисту рослин і тварин тощо. Однак ці ресурсні потоки належної ефективності не давали. Кожен центнер приросту продукції рослинництва і тваринництва в багатьох господарствах супроводжувався додатковими збитками, ряд видів продукції, продовольства переходили в категорію дефіцитних. Лише за період 1980 - 1990 рр. фондіввіддача основних фондів сільськогосподарського призначення у колгоспах і радгоспах знизилася майже на 30%.

Рис Організаційні основи формування методологічних передумов соціально - економічного розвитку сільського господарства в АПК України

Аналогічність ряду тенденцій характерних для аграрної економіки України обумовлена великомасштабним монополізмом у сфері економічних, методологічних, політичних, юридичних передумов. Це послідовно поглиблювало невідповідність соціально - економічних відносин природі, особливостям, рівню розвитку продуктивних сил АПК України і, насамперед, сільського господарства.

Глобальні, регіональні та локальні деформації у відносинах щодо агроекологічної системи, агроландшафтів і біосфери та геобіоценозу призвели до негативних соціально - економічних наслідків у великих масштабах.

Зокрема в Донецькій, Дніпропетровській, Миколаївській, Херсонській областях понад 80% сільськогосподарських угідь дефляційно небезпечних, в Луганській, Кіровоградській, Одеській, Чернівецькій понад 40% змитих, Вінницькій, Закарпатській, Івано - Франківській, Тернопільській, Черкаській, Чернігівській - понад 50% кислих.

По всіх категоріях господарств усіх зон України еродовані площі сільсько-господарських угідь складають понад третину, значні площі ріллі мають деформовану структуру ґрунтів і тенденцію до засолення та заболочення. Тому, з метою уникнення екологічних катаклізмів, характер аграрних відносин повинен максимально бути адекватним об'єктивним законам землеробства, які в системі з іншими обумовлюють стратегію соціально - економічного розвитку АПК України.

Проголошення об'єктом земельної реформи весь земельний фонд України накладас на передумови, як на систему відповідних мотивацій і соціально - економічних відносин, підвищену відповідальність за перспективи і прогрес. Перші етапи переходу до ринкової економіки у нас, Чехії, Угорщині та досвід країн з усталеними традиціями ринкових відносин свідчать про пріоритетність науково - демократичних засад господарювання, альтернативно - конкурентно-спроможних форм власності.

Напрями реформування власності на першому етапі визначилися таким чином:

- оренда майна з наступним викупом юридичними і фізичними особами за рахунок власних коштів, цінних паперів, кредитів;

- створення на основі колгоспів та селянських (фермерських) господарств асоціацій, кооперативів, об'єднань;
- трансформація значної частини діячих підприємств у акціонерні товариства на пайових засадах;
- створення змішаних акціонерних товариств з часткою державної власності;
- організація кооперативно - асоційованих підприємств на основі інтеграції та безкоштовної передачі фізичним і юридичним суб'єктам права або з частковим чи повним викупом майна через використання сертифікатів, чеків тощо.

Освоєння ринкової економіки у сільському господарстві України посилює соціально - економічну роль держави. Творення правової держави робить очевидним конституційне, законодавче закріплення основних вимог дії системи об'єктивних законів. В умовах переходу до ринкових відносин така необхідність посилюється різким погіршенням екологічної ситуації за останні десять років.

Природне середовище і соціально - економічний розвиток сільського господарства зазнали спотворення внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, яка викликала забруднення великих регіонів, спонукала досить значну вимушену міграцію сільського населення, вивела з сільськогосподарського використання сотні тисяч гектарів родючих ґрунтів, лісових масивів, водойм. Під смертельною загрозою радіації опинилися 116 сільських районів та великі міста України. Приклад, який також характеризує негативно стан передумов і культуру відносин на шкоду сільському господарству є стан понад 5 тисяч звалищ України, з яких лише близько 14% експлуатує Держжитлокомунгосп. Серед них 34% складають потенціальні джерела забруднення ґрунтів, 28% - ґрунтових вод, 23% - поверхневих водойм.

Головний критерій 634 видів ґрунтів та понад 2 тисячі ґрунтових відмін України - їх родючість, яка за останні десятиріччя характеризувалася тенденцією до зниження. За даними Інституту землеустрою УАН лише у Дніпропетровській, Кіровоградській, Луганській областях вміст гумусу зменшився з 5,5 до 4,5 - 4,0 відсотків. Деградація структури, органічної основи у родючих ґрунтах, великомасштабне забруднення вимагають

радикальних заходів для протистояння, необхідний перегляд традиційних поглядів на роль соціально - економічних відносин у цих проблемах.

На основі нами розроблених методологічних алгоритмів соціально - економічного розвитку, соціометричних, соціологічних досліджень - аграрні відносини настільки ж тісно зв'язані з характером відносин власності та іншими, наскільки - ринкові з товарно - грошовими. Ігнорування, вульгаризація цих положень принесли багато шкоди аграрній економіці України і розвитку цієї сфери в АПК.

Аграрні відносини мають соціальний, економічний, культурно - освітній, морально - етичний, юридичний, організаційний, політичний аспекти. Наші багаторічні дослідження і систематизація відносин свідчать, що аграрні відносини і відносини власності взаємообумовлені з культурно - освітніми, морально - етичними та іншими, є зовнішньою формою відповідних об'єктивних законів соціально - економічного розвитку. Це обумовлює системність відносин (табл.4).

4. Соціально - економічні основи стратегії розвитку сільського господарства в АПК України

Соціально - економічні відносини	Об'єктивні закони соціально - економічного розвитку
1. Аграрні	Землеробства
2. Власності	Руху соціальних інтересів
3. Гармонійно - планомірної рівноваги	Балансу і динамічної рівноваги
4. Ефективності	Ефекту взаємодії факторів: спадної віддачі та відтворення ресурсів
5. Культурно - освітні	Відповідності соціально - економічних відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил
6. Ринкові	Попиту і пропозиції
7. Товарно - грошові	Вартості

Оскільки перехід до багатокладної економіки характеризується докорінно відмінною системою суспільних відносин, в тому числі економічних, то це потребує нових знань у сфері господарювання, посилює вимоги до культури підприємництва. У дисертації розглядається досвід раціональних систем ведення сільського господарства в різних країнах, досліджуються методологічні аспекти.

Послаблення ролі науки в сільському господарстві призвело не лише до деградації ґрунтів, а й інших структур екологічного комплексу України. Внаслідок необгрунтованої хімізації аграрного виробництва за 1986 -1990 рр. лише у картоплі та капусті вміст нітратів збільшився в 5 - 6 разів, огірках 3 рази тощо. В ряді областей ці показники мали тенденцію росту.

Дослідження фундаментальних питань функціонування і розвитку сільського господарства України вимагало поєднання багаторічної статистичної, звітної - аналітичної, спеціальної інформації, архівних, анкетних матеріалів, а також висновків вітчизняних і зарубіжних учених: В.Г.Андрійчука, Г.Альтетмара, М.Баккета, В.Ф.Башмачникова, О.А.Бугуцького, Ю.В.Василенка, А.Н.Жученка, Й.С.Завадського, П.Н.Івончика, Е.Касла, В.П.Мертенса, В.М.Нелепа, О.М.Онищенко, Т.Р.Хеджеса, В.П.Цемка, М.К.Шикули, Л.О.Шепітько, О.М.Шпичака, Е.Юзефовича, У.Ю.Янга та інших.

Зважаючи на реальний стан аграрної економіки країни та її особливості, відпрацювання методологічних засад, насамперед, передумов соціально - економічного розвитку цієї сфери АПК має стратегічне значення для руху вперед у сучасних умовах. Багатоаспектність проблеми вимагає конструктивного поєднання досягнень вітчизняної і зарубіжної науки, досвід з прогресивними механізмами розвитку і відтворення (рис.2).

Проведені дослідження стану, тенденцій змін у сільському господарстві на основі системної методології свідчать про необхідність для переходу до ринкової економіки координації внутрішньої і зовнішньої стратегій, створення раціональних механізмів в системі АПК:

- створення науково обгрунтованої аграрної політики, високоефективної системи ведення сільського господарства в АПК України;

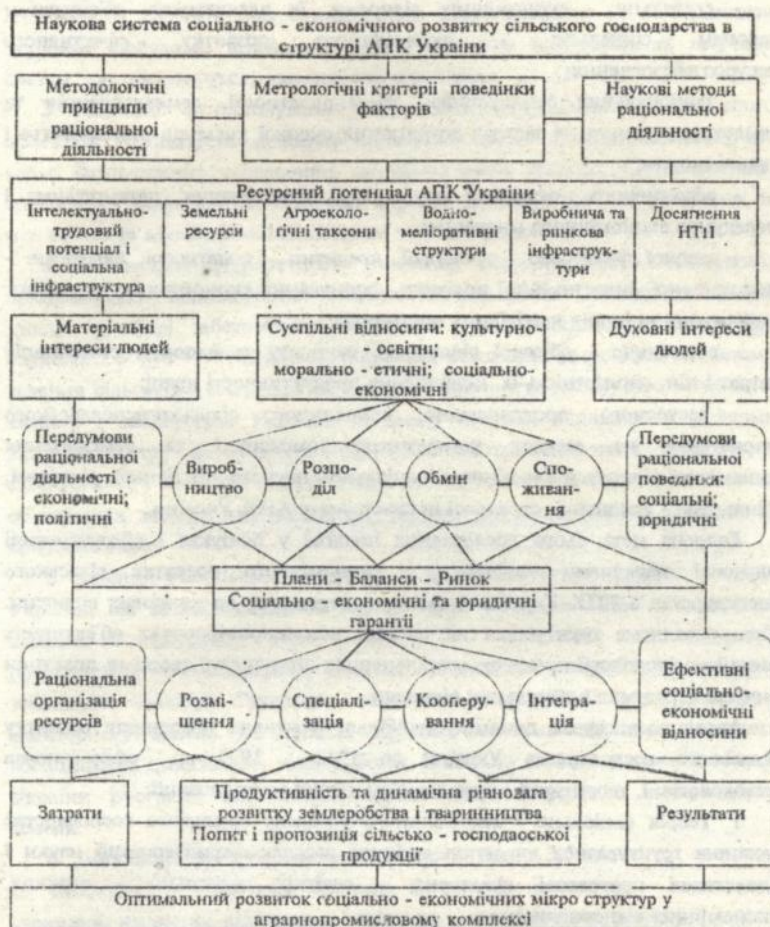

Рис.2. Методологічні основи стратегії ведення і соціально - економічного розвитку сільського господарства в АПК України.

- соціально - економічних відносин, їх адекватність об'єктивним законам соціально - економічного розвитку, ефективного ресурсозабезпечення;

- раціональних землеустрою, землекридатності, землеволодіння та землекористування на засадах дотримання високої культури землеробства і тваринництва;

- ефективного поєднання нау - хау, ліцензування, патентування і передумов економічного мислення;

- власної фінансово - грошової, кредитно - податкової, бюджетно - кошторисної інвестиційної політики, формування економічних, страхових, юридичних та інших необхідних нормативів;

- виробничо - обігової діяльності, експорту та імпорту, оптимізація затрат і цін, паритетність їх, підвищення продуктивності праці;

- ресурсного, продовольчого, сировинного сільськогосподарського маркетингу на засадах конкурентноспроможності та забезпечення динамічної рівноваги виробничої, соціальної, науково - освітньої, ринкової, фінансово - кредитної, страхової інфраструктур АПК України.

Головна мета цього дослідження полягає у пошуках і обґрунтуванні наукової парадигми соціально - економічного розвитку сільського господарства в АПК України в зв'язку з переходом до ринкових відносин. Така парадигма ґрунтується на системі взаємопроникаючих об'єктивних законів, методології прогресу, узагальненнях вітчизняної теорії та практики в сфері передумов і суспільних відносин.

Автор досліджував динаміку найбільш важливих показників розвитку сільського господарства України за 1940 - 1993 рр., сформулював методологічні, теоритичні і прикладні висновки та пропозиції:

1. Теорія соціально - економічного розвитку сільського господарства повинна ґрунтуватися на методологічних засадах гуманітаризації науки і адекватних прогресові культурно - освітніх, морально - етичних, економічних відносинах.

2. Методологічні передумови є провідним фактором руху вперед і соціально - економічного розвитку сільського господарства в нових умовах України, освоєння ринкових відносин, переходу до багатуокладної економіки. Дослідження соціально - економічних проблем у сільському

господарстві свідчить про безпосередню обумовленість їх об'єктивними законами побудови, функціонування і розвитку природних та штучних систем, що поєднуються, взаємодіють між собою.

3. Тенденції функціонування та розвитку вітчизняного і зарубіжного сільського господарства доводять системність мікро- і макроекономіки, що являє безпосереднє середовище дії об'єктивних законів. Систематизація соціально - економічних відносин сприяла дослідженню гармонійності їх між собою та адекватності відповідним законам розвитку.

4. В умовах пріоритетності ринкових відносин роль біологічних, організаційно - технологічних особливостей сільського господарства істотно зростає у сфері забезпечення соціально - економічного розвитку. Для наукового формування аграрних відносин, створення раціональної системи ведення сільського господарства доцільне прийняття закону про земельний кадастр і землеустрій України. В цьому напрямі радикальної реформи виникає гостра необхідність поєднання методологічних і юридичних, економічних і політичних передумов, які найкраще мотивують виконання об'єктивних законів для уникнення соціально - економічних конфліктів, кризових явищ.

5. Якісний стан наявних ґрунтів та багаточисленних ґрунтових відмін України, які за досліджуваний період використовували 8767 колективних сільсько-господарських підприємств, 2637 радгоспів та селянські (фермерські) господарства, вимагає досконалої служби державного земельного кадастру. Ґрунтово - екологічні тенденції вбачають створення моніторингу земель на засадах наукової системи ведення сільського господарства і, особливо, землеробства. Доцільно скласти у кожній області України програми консервації, відновлення, охорони і використання земель.

6. Зникнення протягом останніх 30 років понад 3,5 тисячі сіл споює до необхідності створення системи механізмів кредитно - податкової, страхової, ресурсної підтримки, соціально - економічного захисту інтересів селян, організації медичного, культурно - освітнього, транспортно - шляхового, ремонтно - будівельного, торгівельно - побутового сервісу для села.

7. Демографічна криза сільських регіонів України, занепад малих сіл вимагають державної підтримки, ресурсного сприяння у розв'язанні проблем. Органам сільського самоврядування кожного населеного пункту, доцільно надати статус юридичної особи, стимулювати асигнування в розвиток виробничої, соціальної, ринкової інфраструктури для відродження занедбаних малих сіл Вінницької, Дніпропетровської, Кіровоградської, Київської, Полтавської, Чернігівської та інших областей.

8. Теорію соціально - економічного розвитку сільського господарства в цьому дослідженні спрямовано на методологічне обґрунтування концепції переходу України до ринкової економіки, спираючись на положення філософії, соціології, соціометрії, соціоніки, психології. Дослідження суті та зв'язків методології соціально - економічного прогресу сідчать про стратегічну взаємозалежність між соціально - економічними відносинами, передумовами та принципами, методами і критеріями планування, організації, контролю, управління (функціями менеджменту).

9. Роздержавлення, приватизація з утвердженням змішаної економіки, підприємництва, оренди, фермерства різко підвищують роль компетентності і відповідності кваліфікаційних характеристик у підготовці, спеціалістів аграрного профілю системи АПК.

10. Стратегія вбачає пріоритети агробізнесу. Дослідження цього явища свідчать, що самофінансування, поєднання власних і залучених джерел визначає провідну групу показників індикативного планування. Координуюча функція їх посилюється для забезпечення динамічної рівноваги поточних і перспективних бізнес - планів.

11. Для узгодження та регулювання можливостей і потреб соціально - економічного розвитку сільського господарства рівень самофінансування можна розглядати диференційовано: низкий (1 - 20%); середній (31 - 60%); високий (понад 70%); перехідний (21 - 30 і 61 - 70%).

12. Теорія соціально - економічного розвитку сільського господарства в АПК України, що ґрунтується на методології системності вбачає наукові мотивації формування економічних, культурно - освітніх, політичних, соціальних, юридичних передумов.

13. Зважаючи на те, що історично не існує народного господарства, яке б функціонувало без певного втручання з боку держави, а роль

саморегулювання мікроекономіки зростає, то доцільне створення фінансових, інформаційних, консультативних та інших механізмів, здатних підтримувати баланс інтересів, стимулювати товаровиробників у аграрно - промисловому секторі економіки.

14. Поєднання фундаментальних і прикладних досліджень дає підстави для виведення методологічних постулатів, які обумовлюють стратегію прогресу в цій сфері АПК України:

- раціональне відтворення ресурсного потенціалу розвитку сільського господарства ґрунтується на дії системи об'єктивних законів: руху соціальних інтересів, попиту і пропозиції, вартості, балансу і динамічної рівноваги, землеробства, відповідності соціально - економічних відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил, спадної віддачі та відтворення ресурсів, ефекту взаємодії факторів тощо;

- сільське господарство функціонує, розвивається і відтворюється за об'єктивними законами, тому вимагає тотожних їх дії механізмів, наукової парадигми, відповідної методології;

- пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України потребують створення: методологічних, соціально - економічних, політичних, юридичних передумов, які визначають раціональний характер середовища і можливість прогресу.

Основний зміст досліджень опубліковано у працях автора

1. Народногосподарське і галузеве планування соціально - економічного розвитку (для студентів і аспірантів економічного профілю сільськогосподарських вузів та спеціалістів АПК), - К.: Республ.пед.вид.УДАУ.1994. - 15 д.а. (у видавництві).

2. Організація виробництва в сільськогосподарських підприємствах. Планування собівартості продукції та рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції. - К.: Урожай, 1993. - 3,7 д.а.

3. Методологічні передумови економічної підготовки спеціалістів аграрного профілю. Економічна підготовка студентів за умов переходу до ринкових відносин. Матеріали науково - методичного семінару

професорсько - викладацького складу академії: "Удосконалення вищої сільськогосподарської освіти". - К.: УСГА, 1992. - 0,3 д.а.

4. Положення про акредитаційний аналіз дисциплін та спеціальностей. - К.: УСГА, 1992. - 0,3 д.а. (у співавторстві).

5. Методичні вказівки про проведення акредитаційного самоаналізу дисциплін та спеціальностей. - К.: УСГА, 1992. - 0,8 д.а. (у співавторстві)

6. Система ведення господарства и подготовка специалистов в сельскохозяйственном вузе. Методические рекомендации республиканской научно - теоретической конференции. - К.: УСХА, 1991. - 0,4 д.а.

7. Удосконалення механізму господарювання в сільськогосподарських підприємствах і об'єднаннях. - К.: Урожай, 1991. - 10 д.а. (у співавторстві).

8. Система ведения и планомерное развитие сельского хозяйства в структуре АПК. - М.: Агротримиздат. АПК: экономика, управление. № 5. 1990. - 0,3 д.а. (у співавторстві).

9. Організація внутрігосподарського розрахунку на сільськогосподарському підприємстві. Методичні рекомендації. - К.: Вінниця, 1991. - 1,5 д.а. (у співавторстві).

10. Організація орендного підприємства в рослинництві. Методичні вказівки. - К.: УСГА, 1990. - 2,0 д.а. (у співавторстві).

11. Организация системного обучения студентов и формирование профессиональных качеств специалистов. Методические рекомендации. "Совершенствование высшего сельскохозяйственного образования". Для преподавателей вузов. - К.: УСХА, 1990. - 1,0 д.а.

12. Народногосподарське і галузеве планування. Методичні вказівки. - К.: УСГА, 1989. - 2,1 д.а.

13. Калькуляция себестоимости продукции растениеводства. Для студентов экономических специальностей сельскохозяйственных вузов. - К.: УСХА, 1988. - 3,0 д.а.

14. Калькуляция себестоимости продукции животноводства. Для студентов экономических факультетов сельскохозяйственных вузов. - К.: УСХА, 1988. - 2,2 д.а.

15. Народнохозяйственное и отраслевое планирование. Учебно - методическое пособие для практических занятий и самостоятельной

работы студентов экономических специальностей сельскохозяйственных вузов. К.: УСХА. 1988. - 3,5 д.а.

16. Алгоритм тестирования профессиональных качеств студентов экономического профиля. - К.:УСХА. 1987. - 1,1 д.а.

17. Организация комплексного практического обучения студентов по специальности "Экономист - организатор сельскохозяйственного производства". Методические рекомендации. - К.: УСХА. 1987. - 5,0 д.а. (у співавторстві).

18. Агропромисловий комплекс: удосконалення планування та управління. - К.: Політвидав України. 1985. - 3,8 д.а. (у співавторстві).

19. Управління сільськогосподарським виробництвом. К.: Знання. 1985. - 2,8 д.а. (у співавторстві).

20. Совершенствование деятельности местных органов по обеспечению комплексности развития регионов на основе сочетания территориального и отраслевого принципов планирования. Тезисы докл. научн. практ. конференции. - К.: УкрНИИНТИ. 1985. - 0,5 д.а. (у співавторстві).

21. Удосконалення економічного механізму в сільському господарстві. Республ. міжвідомч. науковий збірник. - К.: Урожай. 1984. - 0,6 д.а. (у співавторстві).

22. Организация исследовательской работы студентов на экономическом факультете. (Основы методики, организации, опыт проведения УСХА). - К.: УСХА. 1984. - 5,0 д.а. (у співавторстві).

23. Квалификационная характеристика специальности экономист - организатор сельскохозяйственного производства. Методические положения. - К.: УСХА. 1982. - 0,5 д.а.(у співавторстві).

24. Планування розвитку рослинницьких галузей на сільськогосподарських підприємствах. Для студентів економічних спеціальностей сільськогосподарських вузів. - К.: УСГА. 1981. - 2,1 д.а.

25. Планування затрат, собівартості продукції та рентабельності виробництва. Для студентів економічних спеціальностей сільськогосподарських вузів. - К.: УСГА. 1981. - 5,0 д.а.

26. Создание комплексной системы управления качеством подготовки специалистов сельскохозяйственного профиля. Методические рекомендации. - К.: УСХА. - 0,5 д.а. (у співавторстві).

27. Планування народного господарства. Сільське господарство. - К.: Потлава. 1979. - 2,5 д.а. (у співавторстві).

28. Совершенствование специализации сельскохозяйственного производства на межхозяйственной кооперации и организация внутрихозяйственного расчета в предприятиях. Методические рекомендации для слушателей ФПК. - К.: УСХА. 1978. - 2,3 д.а. (у співавторстві).

29. Планування собівартості продукції і рентабельність виробництва. Організація планування виробництва на сільськогосподарських підприємствах. - К.: УСГА. 1977. - 4,1 д.а.

30. Методичні основи по виконанню, оформленню і підготовці до захисту дипломних робіт (проектів) студентами економічних спеціальностей. - К.: УСГА. 1976. - 0,9 д.а. (у співавторстві).

31. Прибутковість молочного скотарства. - К.: Урожай. Наукові праці. Випуск 120. 1974. - 0,6 д.а.

32. Кормовиробництво наукову основу. - К.: Тваринництво України. - № 8. 1974. - 0,3 д.а.

33. Рентабельність виробництва продукції скотарства в племзаводах. Наукові праці, вип.69. - К.: 1973. - 0,6 д.а. (у співавторстві).

34. Виробництво яловичини і свинини в спеціалізованих колгоспах. Наукові праці, вип.44. - К.: Урожай. 1972. - 0,3 д.а. (у співавторстві).

35. Організація виробництва в колгоспах і радгоспах. Вісник сільськогосподарської науки. - № 6. - К.: Урожай. 1972. - 0,3 д.а. (у співавторстві).

36. Собівартість і внутрігосподарський розрахунок у колгоспному виробництві. Наукові праці 32. - К.: Урожай. 1971. - 0,6 д.а.

37. Себестоимость и рентабельность производства говядины. - К.: Наукові праці 25. - К.: Урожай. 1970. - 0,3 д.а. (у співавторстві).

38. Резервы снижения себестоимости и повышения рентабельности молока. Наукові праці, вип.18. - К.: Урожай. 1969. - 0,7 д.а.

39. Рентабельность скотоводства в свеклосеющих колхозах Лесостепи УССР (автореферат диссертации). - К.: УСХА. 1969. - 1,0 д.а.

40. Економічний аналіз господарської діяльності колгоспів району. Тиврів: 1967. - 2,6 д.а. (у співавторстві).

А. С. Сидоренко

AB 29.788

AB 29.788